

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

ПЕНЯЗЬ ТЕТЯНА ОЛЕКСІЇВНА

УДК 72.73, 725, 728

**ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРИ ІСТОРИЧНОЇ ЗАБУДОВИ
М. КРОПИВНИЦЬКОГО КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Київ – 2025

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті будівництва і архітектури Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор архітектури, професор
Слепцов Олег Семенович,
Київський національний університет будівництва і архітектури, завідувач кафедри основ архітектури і архітектурного проектування

Офіційні опоненти: доктор архітектури, доцент
Марковський Андрій Ігорович,
Національна академія мистецтв України, м. Київ,
учений секретар відділення синтезу пластичних мистецтв

кандидат архітектури, доцент
Ясінський Максим Романович,
Національний університет «Львівська політехніка»,
м. Львів, заступник завідувача кафедри архітектури та реставрації

Захист відбудеться 17 червня 2025 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.056.02 при Київському національному університеті будівництва і архітектури за адресою: 03037, м. Київ, Проспект Повітряних Сил, 31, аудиторія 466.

Із дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Київського національного університету будівництва і архітектури за адресою: 03037, м. Київ, Проспект Повітряних Сил, 31.

Автореферат розісланий 12 травня 2025 року

В. о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради Д 26. 056. 02

Н. А. Лещенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Дисертаційне дослідження присвячене архітектурному розвитку м. Кропивницького (Єлисаветграда), яке уособлювало тип повітового міста центральної (задніпровської) України і мало унікальний культурний простір, що поєднував споконвічну місцеву культуру зі світовою культурою (окрім українців на землях регіону мешкали євреї, росіяни, серби, молдовани, болгари, поляки, татари та ін.). Особливу культурну цінність міста становлять будівлі центральної частини, більшість яких зведена у кінці XIX – на початку XX ст., періоді стрімкого перетворення військового поселення у розвинений торгово-промисловий центр. Вони відрізняються масштабністю забудови, стильовим розмаїттям та виразним архітектурним середовищем.

Теоретична база дослідження спирається на роботи, присвячені умовам і особливостям архітектурно-планувального розвитку військових укріплених поселень і повітових міст України. У контексті даної роботи праці Тимофеєнка В. І., Раппопорта П. О., Сокирка О. Г., Сергіюк І. М., Вечерського В. В., Красножона А. В., Пивовара А. О., Чорного О. В. та ін. розглядаються як вихідні для розуміння умов формування планувальних чинників міста. Питання впливу розвитку АБД на формування військових поселень і повітових міст розглядаються в працях Бучастої С. І., Качемцевої Л. В., Маршали А. Ю., Макаrchука В. С., Сухомлина О. Д. та ін.

Дослідження Лінди С. М., Давідич Т. Ф., Івашко Ю. В., Ясиєвича В. Є, Коровкіної Г. А, Савченко Т. С., Кириченко Є. І., Кириченко О. І., Марковського А. І., Ясинського М. Р. та ін. стосувались аналізу різних аспектів формування і розвитку архітектурних стилів еkleктики, історизму і модерну України.

Публікації Пашутина О. М., Щербіни Г. Я., Поліщука В. В., Невесьолова С. М., Кириченко О. І., Кецько О. Ю. та ін. висвітлюють питання архітектурного та історико-культурного розвитку м. Єлисаветграда (Кропивницького).

Ґрунтовні праці Бевза М. В., Рибчинського О. В., Івашко О. Д., Мерілової І. О., Мацьохи А. С., Прибєги Л. В., Осиченко Г. О., Лещенко Н. А, Шебек Н. М., Ватаманюк Н. Ю. досліджують проблеми збереження і охорони архітектурної спадщини, визначають типи реставраційно-реконструктивних трансформацій архітектурного середовища історичних центрів міст, що забезпечують умови сталості його розвитку і відповідають актуальним умовам їх ергономічної і візуальної комфортності.

Під час дослідження особливостей розвитку архітектурно-планувальної структури міста кінця XIX – початку XX ст. та сучасного стану її збереженості були проаналізовані архівні картографічні джерела, проектні кресленики, іконографічні матеріали, задіяні неопубліковані фахові дослідження історико-культурної спадщини м. Кропивницького та сучасні фотофіксації стану об'єктів дослідження.

Визначення впливу соціально-політичних та культурних засад на розвиток історичного центру м. Кропивницького – від військового поселення середини XVIII до розвиненого торгово-промислового центру із унікальною архітектурною спадщиною, сформованою наприкінці XIX – початку XX ст. є важливим для

характеристики етапів композиційно-планувального формування історичного центру м. Кропивницького задля виокремлення значущих структурних елементів, врахування яких у сучасній містобудівній та архітектурній діяльності надасть риси системності і наступності у його розвитку.

Вивчення композиційних і стилевих особливостей забудови повітових міст задніпровської України кінця XIX - початку XX ст. на прикладі центрального ареалу м. Кропивницького (Єлисаветграда) є основою для уточнення сучасних принципів і прийомів регулювання, реконструкції та реставрації об'єктів архітектурної спадщини.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи пов'язана з визнаними в світі пам'яткоохоронними документами, зокрема: «Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» (Гаага, 1954), «Хартія з питань збереження та реставрації історичних пам'яток і визначних місць» (Венеція, 1964), «Конвенція про захист всесвітньої і природної спадщини» (Париж, 1972, 1975), «Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи» (Гренада, 1985), «Міжнародна хартія з охорони історичних міст» (Вашингтон, 1987), які визначають концептуальні засади та удосконалення науково-проектної діяльності в Україні, плани роботи Українського комітету ІКОМОС, які забезпечують збереження та реставрацію історичного архітектурного середовища населених місць України.

Створена інформаційна база щодо архітектурної спадщини міста стане основою для удосконалення облікової документації пам'яток «Державного реєстру нерухомих пам'яток України», уточнення положень історико-архітектурного плану м. Кропивницького з визначенням меж і режимів використання зон охорони пам'яток та історичних ареалів, а також для проведення реставраційних робіт, сприяючи відродженню та збереженню культурного надбання України, яке відображено у Законі України «Про охорону культурної спадщини» від 02.06.2000 №1805 – III.

Дослідження відповідає цілям і завданням забезпечення вищої професійної освіти архітекторів згідно законів України «Про архітектурну діяльність» (1999) та «Про вищу освіту» (2014), модернізації освітньої програми в Україні, що виконується за програмою ЄС ERASMUS + 2014 – 2020 років.

Робота виконувалась відповідно до комплексної тематики науково-дослідних робіт кафедри Основ архітектури та архітектурного проектування КНУБА: «Дослідження теорії, історії та сучасного розвитку архітектури. Реконструкція і збереження архітектурної спадщини». Державний реєстраційний номер: 0123U103342.

Мета дослідження полягає у дослідженні композиційних і стилевих особливостей забудови кінця XIX – початку XX ст. центрального ареалу м. Кропивницького (Єлисаветграда) та визначенні сучасних принципів і прийомів регенерації міського середовища історичного центру міста, розробленні практичних рекомендацій щодо інтеграції історичної забудови у центральний ареал м. Кропивницького.

Завдання дослідження:

1. Дослідити генезу планувально-конструктивної структури дерево-

земляних фортець, які стали основою містоутворення в Центральній та Північно-Східній Україні.

2. Дослідити вплив розвитку державної системи єдиних «зразкових» проектів, як інструменту контролю за цілісністю забудови військових поселень та новостворених повітових міст з XVIII ст. до середини XIX ст. Виявити специфіку розвитку архітектурно-будівельної діяльності у провінційних містах протягом XIX – початку XX ст.

3. Визначити особливості стильового розвитку архітектури повітових міст України кінця XIX – початку XX ст..

4. З'ясувати передумови та визначити основні фактори впливу на формування і розвиток архітектури м. Кропивницького (Єлисаветграда) кінця XIX ст. – початку XX ст.

5. Визначити та проаналізувати розвиток типологічних принципів побудови об'єктів досліджуваного періоду на кожному етапі: топологічних характеристик, характерних ознак планувальної структури будівель, особливостей композиційної побудови їх фасадів.

6. Систематизувати і класифікувати напрями стильового розвитку архітектури Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. Проаналізувати характер впливу європейських та столичних архітектурних центрів зламу XIX – XX ст. на особливості стилістичного формування архітектури Єлисаветграда (Кропивницького).

7. Визначити специфіку впливу особливостей об'єктів дослідження в розвитку архітектури міста протягом XX – початку XXI ст., охарактеризувати стан їх збереження.

8. Визначити і сформулювати сучасні принципи і прийоми збереження та реабілітації архітектури Єлисаветграда кінця XIX – першої половини XX ст.

9. Надати практичні рекомендації щодо реконструктивних заходів і формування цілісного архітектурного середовища у сучасному розвитку центру м. Кропивницький згідно актуальних вимог до його наслідуваності і комфортності.

Об'єктом дослідження є архітектурна спадщина м. Кропивницького (Єлисаветграда).

Предмет дослідження - архітектура м. Кропивницького (Єлисаветграда) кінця XIX – початку XX ст.

Межі дослідження зумовлені

1. Територіально: кордонами в межах центрального ареалу м. Кропивницького, які існували у період з 1865-х по 1915 рік: вул. Вокзальна – вул. М. Кропивницького; просп. Європейський, вул. В. Бикова – вул. І. Замоцького (О. Єгорова).

2. Хронологічно: періодом з другої половини XIX до початку XX століть. З метою виявлення нинішнього стану архітектурної спадщини м. Кропивницького хронологічні межі розширено до 2024 р.

3. Типологічно: житловими та громадськими будівлями: як збереженими об'єктами, так і втраченими;

Методи дослідження є комплексними і включають загальнонаукові методи: аналіз і систематизацію наукових робіт (аналіз першоджерел: картографічних,

архітектурно-розпланувальних матеріалів; архівні розвідки), емпіричні методи, обумовлені робочим завданням, теоретичні (історичні, системно-структурні та міждисциплінарні) та спеціальні: графоаналітичний та метод графічної реконструкції, – на основі яких визначені особливості архітектурно-планувального, композиційного і стилістичного розвитку архітектури кінця ХІХ – початку ХХ ст. м. Кропивницького. Для підтвердження практичного значення одержаних результатів був використаний метод впровадження висновків в підготовку науково-популярної концепції історичного розвитку м. Кропивницького та в розробку проектних пропозицій, які можуть стати вихідною інформацією для розробки «Положень про відновлення і ревіталізацію архітектурно-планувальної структури м. Кропивницького».

Наукова новизна одержаних результатів.

Основні наукові результати, які представлено на захист, дозволяють стверджувати, що у дисертації вперше:

- досліджена генеза планувально-конструктивної структури дерево-земляних укріплень поселень центральної України протягом Х – ХVІІІ ст. ст. ;
- визначені соціокультурні фактори формування і розвитку архітектури м. Кропивницького кінця ХІХ – початку ХХ ст.
- досліджені роль і характер діяльності архітекторів військових поселень та повітових міст на кожному етапі процесу формування структури державних установ архітектурно-будівельної діяльності із часу заснування ХVІІІ ст. – початку ХХ ст.;
- проаналізовані тенденції застосування композиційних і стильових характеристик архітектури Єлисаветграда кінця ХІХ – початку ХХ ст. у забудові центральної частини м. Кропивницького ХХ – початку ХХІ ст.

Вдосконалено:

- типологічну класифікацію планувальних рішень, класифікацію композиційної структури і стильових ознак житлових і громадських будівель кінця ХІХ – початку ХХ ст. м. Кропивницького.
- ідентифікацію стильових напрямів в архітектурі Єлисаветграда другої половини ХІХ – початку ХХ ст.
- періодизацію формування архітектурно-розпланувального каркасу м. Кропивницького (Єлисаветграда) з середини ХVІІІ до початку ХХ ст.;
- ціннісні історико-охоронні характеристики архітектурно-планувальної і просторової організації міста Кропивницького;

Дістала подальший розвиток:

- систематизація прийомів і принципів збереження та вирішення проблем інтеграції архітектури Кропивницького кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. у сучасну забудову міста.

Практичне значення одержаних результатів полягає у формуванні сучасних принципів і прийомів реконструкції і регенерації історичної забудови центру м. Кропивницького, розробці практичних рекомендацій щодо заходів відновлення об'єктів архітектури кінця ХІХ – початку ХХ ст. та їх інтеграції до ареалу сучасного центру м. Кропивницький на основі визначення їх планувально-композиційних і стилістичних принципів; у визначенні напрямів подальших

досліджень занепадних територій історичного центру м. Кропивницького з метою їх перетворення у сучасні поліфункціональні комплекси із збереженням цінних автентичних елементів.

Матеріали дослідження можуть бути використані у подальших теоретичних наукових працях задля поглиблення фахових знань і доповнення матеріалів з історії архітектури м. Кропивницького та України в цілому.

Дана робота може знайти своє відображення у фахових програмах навчальних дисциплін кафедр архітектурних факультетів вищих навчальних закладів центральної України; в лекційних курсах «Історія архітектури України», «Регіональні особливості національної архітектури». Окремі положення наукової роботи можна впровадити у навчальний процес як доповнення до курсу лекцій дисципліни «Архітектура будівель і споруд» для студентів II курсу навчання, спеціальності 192 – «Будівництво та цивільна інженерія» Кропивницького національного технічного університету.

Результати дисертаційної роботи знайшли своє практичне втілення в освітньому середовищі КНУБА при підготовці дипломного проекту Семенцової А. О. «Особливості формування науково – дослідних центрів в умовах реконструкції (на прикладі реконструкції забудови в прибережній зоні річки Інгул у м. Кропивницькому)».

Результати дослідження можуть бути задіяні у роботі «Українського державного інституту культурної спадщини» Міністерства культури та інформаційної політики України, а також відповідних органів місцевої влади Кіровоградської області у процесі включення та моніторингу споруд у «Державному реєстрі нерухомих пам'яток України»; Українського комітету «Міжнародної ради з охорони пам'яток та історичних місць» (ICOMOS), який сприяє реставрації історичного і архітектурного середовища.

Особистий внесок здобувача полягає у введенні до наукового вжитку аналізу розвитку архітектурно-розпланувальної структури міста починаючи з XVIII – до початку XX ст. на основі дослідження впливу розвитку державної системи архітектурно-будівельної діяльності на зміну умов і характеру професійної діяльності архітекторів військових поселень і повітових міст України протягом XIX ст., стилістичного розвитку провінційних міст центральної України; аналізу планувальних, композиційних і стилістичних характеристик архітектури м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. та особливостей застосування її елементів в об'єктах XX - початку XXI ст.

Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові положення і висновки, винесені на захист, одержані дисертанткою самостійно.

Апробація результатів дослідження. Окремі результати дослідження були представлені у 4 тезах доповідей: 2 тези на V Міжнародній науково-практичній конференції «Problems of science development in the context of global transformations» Загреб, Хорватія (01 – 04 жовтня 2024); 2 тези на XI Міжнародній науково-практичній конференції «Modern generation: current problems, experience, development prospects» Севілья, Іспанія (12 – 15 листопада 2024).

Результати дослідження лягли в основу інформації щодо прийомів регенерації забудови в історичному центрі міста, аналізу факторів сталого

розвитку містобудівної структури департаменту містобудування та земельних ресурсів Кропивницької Міської Ради; стали в нагоді для розробки програм збереження і регенерації об'єктів архітектурної спадщини міст області на прикладі м. Кропивницького управління регіонального розвитку, містобудування та архітектури КОВА; увійшли у навчальні програми з дисциплін «Історія архітектури», «Основи архітектурної композиції і кольорознавства», «Архітектурне проектування» Кропивницького фахового будівельного коледжу. Матеріали дослідження були публічно обговорені на публічних лекціях про особливості архітектурного розвитку м. Єлисаветграда в ОУНБ ім. Д. Чижевського; покладені в основу написання «Науково-популярної концепції історії м. Кропивницького».

Публікації. Основі положення і результати дисертаційного дослідження, що виносяться на захист, отримані автором особисто, що засвідчується 10 публікаціями: 4 - статті у наукових фахових виданнях України; 2 – у наукових фахових виданнях інших держав; 4 – у наукових працях, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Структура і обсяг роботи. Робота складається із вступу, 3-х розділів, висновків до них, загальних висновків по роботі, списку використаних джерел та 4-х додатків. Загальний обсяг роботи: 263 сторінки, з них загальний обсяг текстової частини 237 сторінок (150 сторінок основної текстової частини), 45 сторінок ілюстрацій, 23 сторінки переліку використаних джерел (268 найменувань), 19 сторінок додатків, з них 4 акти впровадження.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються мета, завдання, об'єкт, предмет, методи і межі дослідження, а також визначається наукова новизна, результат, практичне значення та застосування результатів роботи.

У першому розділі «Передумови та стан дослідження архітектури м. Кропивницького» проаналізована і узагальнена спеціальна та науково-дослідна література авторів, що вплинули на формування дисертаційного дослідження: Тимофєєнко В. І., Раппопорт П. О., Сокирко О. Г., Вечерський В. В., Красножон А. В., Чорний О. В., Бучаста С. І., Марковський А. І., Ясинський М. Р., Лінда С. М., Давідич Т. Ф., Івашко Ю. В., Ясиєвич В. Є., Пашутин О. М., Щербіна Г. Я., Коровкіна Г. А., Савченко Т. С., Кириченко Є. І., Кириченко О. І., Слепцов О. С., Поліщук В. В., Бевз М. В., Рибчинський О. В., Івашко О. І., Лещенко Н. А., та інші. На основі розгляду їх праць було визначено, що до цього часу не існує ані у зарубіжних, ані у вітчизняних роботах повного дослідження особливостей формування і розвитку архітектурного простору Єлисаветграда кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Наданий історико-генетичний аналіз процесу формування і змін конструктивних і планувальних чинників дерево-земляних фортець на теренах України: від принципів нерегулярності вежево-стінових укріплень Київської Русі Х ст., які формувались відповідно до наявних матеріалів та топографічних

особливостей місцевості, до регулярно розпланованих укріплень російських військових поселень середини XVIII ст., сформованих на основі планувальних принципів європейських (французьких і голландських) фортифікаційних шкіл із застосуванням первісних конструктивних прийомів. Виявлені планувальні і топографічні характеристики фортеці Св. Єлисавети, які стали визначальними для формування мережі улиць і системи площ м. Кропивницького (Єлисаветграда).

Досліджений процес зміни умов архітектурної діяльності у провінційних містах: від виконання проектних робіт архітекторами інженерних департаментів центральних державних установ із засвідченням їх виконання архітекторами на місцях до процесу вивільнення умов творчості міських архітекторів, що розпочався з середини XIX ст., що привело до розвитку неповторного і унікального характеру їх забудови, який відтворював економічні можливості і прагнення містян.

Проведений аналіз особливостей формування і розвитку системи єдиних «зразкових» проектів як інструменту та засобу державного контролю за забудовою військових поселень та новостворених повітових міст від XVIII ст. до середини XIX ст.. Визначений характер змін стильового розвитку архітектури повітових міст з другої половини XIX ст., пов'язаного із світоглядними зрушеннями внаслідок розширення меж наукових досліджень архітектури: від пам'яток Східних культур до спадщини Середньовіччя з визначенням композиційних принципів народної архітектури – що сприяло втіленню нововиявлених історичних композиційних принципів архітектури у планувальні структури нових типологічних груп будівель із залученням нових матеріалів і конструкцій. Виявлені передумови і чинники формування і розвитку архітектурно-планувальної структури м. Кропивницького (Єлисаветграда) другої половини XIX – початку XX століть, серед яких: зовнішні (пряма адміністративна і культурна залежність від центральних установ російської держави, централізований архітектурно - будівельний процес, вплив столичних архітектурних шкіл) та внутрішні чинники (суспільно-політичні, соціально-економічні, природно-кліматичні, культурно-просвітницькі, містобудівні та естетичні). Створена історична періодизація та визначені головні етапи розвитку – 1754 – 1798 рр.; 1798 – 1845 рр., 1845 – 1865 рр., 1865 – 1915-ті рр. (рис.1). Проаналізований сучасний стан збереженості пам'яток архітектури м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст..

На основі систематизації та комплексного аналізу ступеня наукового опрацювання теми було визначено, що до цього часу не існує ані у зарубіжних, ані у вітчизняних роботах повного дослідження особливостей формування і розвитку архітектурного простору Єлисаветграда кінця XIX – початку XX ст.

У другому розділі: «Методи дослідження архітектури м. Кропивницького» визначені загальнонаукові, емпіричні, теоретичні і спеціальні методи дослідження архітектури м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст., що складають методологічний апарат. Теоретичний метод ґрунтується на системному підході до наукових досліджень, що складається з: історико-генетичного, історико-фактологічного, комплексного міждисциплінарного, фахового системно-структурного методів вивчення проблем. Використана

методологія дає змогу всебічно і ґрунтовно визначити особливості досліджуваних об'єктів.

Розглянута послідовність виконання наукового дослідження, яка складається з наступних етапів: виявлення наявної джерельної бази; аналіз її матеріалів та емпіричне дослідження будівель; систематизація даних, визначення характеру розвитку архітектурно-планувальної структури міста; виявлення типології планувальних та композиційних особливостей об'єктів дослідження, їх стильова класифікація; визначення ролі досліджуваних об'єктів у сталому розвитку архітектури міста протягом ХХ ст., виявлення сучасних проблем архітектурно-планувального розвитку центрального ареалу міста, зазначення актуальних принципів і прийомів їх подолання, розробка практичних рекомендацій щодо ревіталізації та інтеграції елементів архітектурної спадщини у сучасну забудову центру м. Кропивницького.

Під час дослідження з'ясовано, що протягом ХІХ – на початку ХХ ст. переважна більшість об'єктів будувалась в центральній частині історичного центру м. Кропивницького (Єлисаветграда) з формуванням адміністративного, рекреаційного, промислового та торговельно-фінансового осередків міста.

Серед громадських будівель виявлені: адміністративні, фінансові, торговельні, культурні, навчальні, лікувальні заклади, готелі та сакральні споруди. Серед житлових виявлені будинки для постійного мешкання: особняки, садибні та прибуткові будинки; будинки тимчасового мешкання: заїжджі двори, готелі.

Встановлено, що за характером розміщення у системі міської забудови (топологічна характеристика) житлові та громадські будівлі умовно класифіковані на: будівлі, розташовані фронтально по лінії забудови вулиці; будівлі, розташовані на перехресті вулиць; будівлі, розташовані в глибині земельної ділянки. За планувальними характеристиками визначені типові конфігурації планів з їх ускладненням у бік двору: плани, наближені до прямокутної форми; Г- та Т-подібні плани; П- та Ш-подібні плани; плани складної форми. За способом групування приміщень та організації зв'язків між ними у громадських будівлях застосовувались коридорні, анфіладні, зальні, чарункові та змішані композиційно-планувальні схеми. Житлові будинки переважно мали коридорну, анфіладну та змішану схеми планувальної структури.

Виявлено, що структурна будова фасадів будівель не була пов'язана з їхньою планувальною структурою і характерна зосередженням засобів композиційної виразності на вирішенні вуличної фасадної площини з акцентуванням вхідних частин (брами і ганки) та завершень будівель. Кутові будівлі акцентувались зрізаними кутами з еркерами та балконами. Завершення стін будівель оформлювалось парапетами, аттиками, фронтонами, щипцями, банями і вежами. Громадські міські будівлі, які розміщувались у глибині ділянки, мали такі самі принципи композиційного вирішення фасадів як і будівлі, розташовані по лінії забудови вулиці. Житлові будинки, що формували дворові простори, мали спрощені вирішення фасадів.

Виділені та проаналізовані типи композиційних схем побудови головних фасадів будівель, а саме: симетрична центральноосьова; симетрична двохосьова;

симетрична трьохосьова; дисиметрична та асиметрична композиції фасаду. Визначений вплив стильового спрямування і функціонального призначення будівель на пріоритетні композиційні схеми фасадів (рис.2). Комплексний аналіз елементів архітектурної пластики фасадів пам'яток архітектури періоду кінця XIX – початку XX ст. виявив закономірності поєднання форм різних видів структурних елементів фасадів з типологією архітектурних деталей на основі їх функціонально-конструктивних і художньо-тектонічних характеристик: структурних, орнаментальних і тематичних.

З'ясовано, що архітектурний образ Єлисаветграда досліджуваного періоду формувався завдяки творчому доробку міських архітекторів – О. Л. Лішневського та Л. О. Любельського, а також архітектора-художника – Я. В. Паученка, техніків – К. Е. Шостовського, Г. І. Зусмана.

В стильовому розвитку архітектури міста другої половини XIX ст. виділені фази: романтичного класицизму і еkleктики (друга половина XIX ст.); історизму (кінець XIX ст. – 1907 р.) - 57% досліджуваних об'єктів В архітектурі кінця XIX ст. виявлено, що об'єкти еkleктизму і історизму розвивались у співіснуванні переважно у трьох стильових напрямках: класичний (неокласицизм, неоренесанс, необароко) – 25%; романтичний (неоготика, неороманіка, псевдоросійський) – 20%; раціональний («цегляний стиль») – 12%. Найбільшого поширення отримали синтезовані форми неоренесансної і необарокової архітектури та цегляний напрям, з відтворенням некласичних (середньовічних і східних) архітектурних деталей. Залежно від стильової належності архітектурна форма визначалась історичними прототипами, які, у поєднанні з можливостями відтворення аналогів наявною будівельною базою, обумовили своєрідність і розмаїття композиційних прийомів вирішення архітектурних форм. Найважливішим критерієм у виборі стильового напрямку було функціональне призначення будівлі та майновий стан замовника.

Виділені фази стильового розвитку модерну: рання (1901 – 1914 рр.) – з розвитком чистого декоративного напрямку модерну та його двох гібридних гілок; пізня (1912 – 1916 рр.) – з тенденцією формування раціональної (пластичні властивості цегли і конструктивізм), романтичної (північний модерн) гілок стилю та розвитком ретроспективних напрямів (модернізовані еkleктичні стилі та неокласицизм). Виявлені об'єкти модерну (43% досліджуваних об'єктів): ретроспективного (модернізований неокласицизм, модернізовані еkleктичні стилі) – 25%; декоративного – 6%; раціонального – 12%.

У третьому розділі: «Рекомендації щодо охорони і регенерації архітектурної спадщини кінця XIX – початку XX ст. у м. Кропивницькому» виявлено, що просторово-планувальна композиція міста, що обумовлена прийомами регулярного планування першої половини XIX ст. та, сформованою у другій половині XIX ст., системою архітектурних домінант, зазнала змін у другій половині XX ст.:

– Протягом 1950 – 1960-х рр. провадились аварійні ремонти зруйнованих під час Другої Світової Війни історичних будівель із відтворенням автентичних елементів будівель та з копіюванням наявних фонових елементів фасадів у добудовах до основного об'єму. Нова забудова формувалась у репрезентативних

частинах вул. В. Перспективної, вул. Т. Шевченка, вул. Театральної у панівному «сталінському ампірі» із застосуванням ремінісценцій елементів архітектури міста кінця XIX – початку XX ст..

– Протягом 1960 – 1980-х рр. в умовах «корінної» реконструкції були збільшені площі кварталів, прилеглих до р. Інгул і розширені транспортні шляхи по вул. В. Перспективної, вул. Вокзальній, вул. Т. Шевченка, вул. І. Замоцького (вул. Єгорова), вул. С. Бандери (вул. Гагаріна), просп. Європейського із знищенням традиційної периметральної квартальної забудови. Водночас висотні громадські і житлові будинки, що проєктувались за типовими проєктами, спотворили властиву історичній забудові масштабну гармонію.

– 1990 – 2000-і рр. позначились розвитком індивідуальних проєктних рішень об'єктів забудови центру міста; зростанням випадків неконтрольованої «вернакулярної» архітектурної творчості забудовників; часткової реставрації і реконструкції переважної частини значущих об'єктів архітектурної спадщини кінця XIX – початку XX ст..

На початку XXI ст. проблеми розбалансованості в архітектурно-планувальному розвитку історичного центру м. Кропивницького потребували нагального вирішення. Автором були проаналізовані актуальні принципи і прийоми відновлення і інтеграції об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини кінця XIX – початку XX ст. у сучасну забудову історичних центрів міст, визначені найбільш значущі, з яких до загальних (засадничих) відносяться:

– Принцип спадкоємності архітектурно-планувального розвитку, що полягає у збереженні структури усталених просторових зв'язків при формуванні нової забудови, узгодженості композиційних прийомів і масштабності нової та історичної забудови за допомогою прийомів виявлення та збереження у процесі проєктування стійких акцентних елементів архітектурно-ландшафтного середовища центру міста (рис.3).

– Принцип впровадження нових інженерних технологій, який дозволяє підвищити комфортність історичної забудови центру міста, і складається з впровадження високотехнологічних систем інженерного облаштування елементів освітлення, теплових завіс у входах в будинки, теплих поверхонь тротуарів і мощення пішохідних зв'язків різнотипною плиткою з переважним використанням екологічних технологій.

До спеціалізованих принципів, що виявляють унікальність місцевої історичної забудови, відносяться:

– Принцип типологічної варіативності (адаптивності) забудови історичного центру передбачає максимальну насиченість структури функціональних зв'язків об'єктів забудови історичного центру (торговою, рекреаційною, культурно-розважальною, комунікативною, спортивною функціями) для розширення діапазону його користувачів: за віковими, етнічними групами, соціальним станом; за часом: темний/світлий час доби; теплі/холодні пори року; святкові/робочі дні.

– Принцип контекстного розкриття функціональних, планувальних і композиційних особливостей будинків, який передбачає формування іміджу елементів міського середовища як сукупності асоціацій, уявлень та вражень людей щодо конкретного місця за допомогою предметно - просторових елементів

освітлення, озеленення, інфографіки, малих архітектурних форм тощо; а також сценарного проектування розміщення предметно - просторових комплексів архітектурного середовища.

Під час досліджень автором були виявлені проблеми дисгармонійного розвитку центру м. Кропивницького за структурними рівнями архітектурного середовища і запропоновані практичні рекомендації щодо їх подолання:

– на містобудівному рівні ознаки депресивності і деградації виявлені на територіях промислових осередків історичної забудови центру міста, заплави р. Інгул та її приток. Рекомендовано створення сучасних поліфункціональних арт-, іноваційно- і техно- просторів з урахуванням екологічних вимог і збереження цінних історико-архітектурних артефактів. Впровадження рекомендацій виконано у проектах, виконаних на основі матеріалів дослідження автора: науково-дослідного центру у прибережній зоні р. Інгул в м. Кропивницькому студентки КНУБА А. Семенцової (кер. проф., док. архітектури О. С. Слепцов, доц., канд. арх. Т. В. Русевич); та центру дитячого мистецтва в м. Кропивницький студентки Кіровоградського (Кропивницького) будівельного коледжу Леонової О. 2017 р. (кер. викл. Пенязь Т. О.).

– на об'єктному рівні запропоновані заходи щодо реставраційно-реконструктивної трансформації забудови середини ХХ ст. шляхом ремінісценцій історичної забудови на основі сучасних технологій і матеріалів. Прикладом, що відображає рекомендації автора є проект реабілітації фасаду будівлі по вул. Т. Карпи, 65 (виконаний архітекторами КП АПБ КОДА: Ковальовим С. О., Пенязем Ю. О., Мездріним В. М., Пенязь Т. О.).

– на предметно-просторовому рівні були досліджені прийоми мощення і озеленення вулиць, форми візуальної комунікації міста, що застосовувались на зламі ХІХ – ХХ ст., які нададуть сучасному вуличному простору історичного центру міста рис наслідуваності. Впровадження рекомендацій автора надано у конкурсному проекті впорядкування територій, прилеглих до Кіровоградського театру ім. М. Л. Кропивницького по вул. Дворцовій (Театральній), виконаному у 2012 р. студентами Кіровоградського будівельного коледжу А. Остапчук, А. Бойко, А. Гулою (кер. викл. Пенязь Т. О.).

Встановлені напрями подальших досліджень об'єктів архітектурної спадщини міста, творчого доробку архітекторів досліджуваного періоду м. Кропивницького.

ВИСНОВКИ

1. В дисертації досліджена генеза планувально-конструктивної структури дерево-земляних укріплень, які стали основою містоутворення Центральної та Східної України. З'ясовано, що структурна будова оборонних валів і дерев'яних фортечних стін сформувалась у часи Давньої Русі Х ст. і зберегалась до ХVІІІ ст. Планувальні прийоми дерево-земляних фортець еволюціонували від нерегулярних планувальних давньоруських прийомів у бік фортифікаційних принципів європейських фортифікаційних шкіл. У ХVІІІ ст. Під час зведення фортець укріплених ліній та воєнізованих областей Російської імперії у

Задніпровській Україні їх будівництво здійснювалось біля козацьких поселень та на місцях давніх городищ.

2. Встановлено, що у формуванні і розвитку повітових міст і військових поселень, до яких належав Єлисаветград (м. Кропивницький), важливу роль відігравала державна система контролю та регулювання архітектурно-будівельної діяльності на основі застосування системи «зразкових» проектів. З'ясовано, що у військових поселеннях зведення житлових і громадських будівель відбувалось виключно за «зразковими» проектами. Визначена відповідність стилістичних змін і типологічного розвитку «зразкових» проектів стилістичним напрямам розвитку європейської і столичної архітектури. Виявлена специфіка децентралізації архітектурно-будівельної діяльності у провінційних містах: від проектів архітекторів інженерних департаментів міністерств і відомств, що втілювались їх представниками на місцях, і засвідчувались міськими архітекторами, починаючи з 1820 рр., до вивільнення умов службової діяльності місцевих архітекторів у другій половині XIX ст., що формувало неповторний і унікальний характер забудови міст кінця XIX – початку XX ст.

3. Визначені етапи формування архітектурних стилів XIX – початку XX ст., що вплинули на розбудову м. Кропивницького (Єлисаветграда). Охарактеризовані особливості формування напрямів і течій еkleктики і історизму, що розвивались у повітових містах у другій половині XIX ст. На першому етапі – романтичному класицизмі 1840-х – 1870-х рр., відмінною рисою було поєднання класичної планувальної структури будівлі із зміною масштабності класицистичної фасадної композиції та застосуванням елементів декорування некласичної стилістики. На другому етапі – еkleктиці (1850 – 1903-ті рр.) відбувалось розгалуження напрямів стилю на академічний – поєднання всіх варіантів класичних стилів, неакадемічний – варіанти, створені в результаті досліджень середньовічної та східної архітектури, та раціоналістичний – із застосуванням композиційних можливостей будівельних матеріалів та принципів народного мистецтва. Третій етап – історизм (1870 – 1903-ті рр.) додав науковий підхід до стилізації – «ретроспекцію», яка вирізняється логічною композиційною побудовою фасадів у поєднанні різних архітектурних стилів. Кінець XIX – початок XX ст. відзначені розвитком стилю модерн. Визначені і охарактеризовані етапи його розвитку у повітових містах: 1901 – 1907 рр. – розвиток декоративного модерну; 1904 – 1914 рр. – розвиток модернізованих неостилів; 1912 – 1915 рр. – розвиток раціоналізаторського модерну.

4. Визначені передумови і чинники формування і розвитку містобудівної структури та архітектури Єлисаветграда кінця XIX – початку XX століть, серед яких: зовнішні: економіко – політичні, та внутрішні - соціокультурні.

Створена історична періодизація та визначені головні етапи розвитку міста:

1. 1754 – 1798 рр. (первісне формування планувальної структури із системою містобудівних домінант);

2. 1798 – 1845 рр. (класицистичне розпланування міського простору);

3. 1845 – 1865 рр. (інтенсивна розбудова за «зразковими» проектами);

4. 1865 – 1915-ті рр. (типологічний і стилістичний розвиток забудови міста).

Визначені частково збережений стан більшості досліджуваних об'єктів архітектурної спадщини кінця XIX – початку XX ст. та їх локалізація переважно в межах вул. Пашутинської – пров. Театрального; просп. Європейського – вул. Т. Шевченка.

5. Систематизовані і класифіковані об'єкти архітектурної спадщини кінця XIX – початку XX ст. за типологічними, планувальними і композиційними ознаками. Виявлений розвиток типології будівель відповідно до соціально-економічного розвитку міста. Планувальною особливістю міських будинків кінця XIX ст. було переважання фронтальної орієнтації входів будівель, незважаючи на їх розміщення в структурі кварталу. Кутові входи поширюються на початку XX ст. Серед громадських будівель поширення набули коридорна, анфіладна і комбінована планувальні схеми групування внутрішніх приміщень; серед житлових - коридорна, анфіладна та змішана. На початку XX ст. у торгових закладах поширюються зальна і чарункова схеми. У композиційній будові вуличних фасадів переважала симетрична трьохосьова композиція у громадських будівлях і особняках, та двохосьова – у садибних будинках і прибуткових з поповерховим розміщенням квартир. З початку XX ст. у фасадних композиціях переважає асиметрія.

6. Встановлено, що в кінці XIX ст. в місті одночасно розвивались класичний, некласичний та раціональний напрями еклектизму і історизму. На початку XX ст. розвиваються декоративний, раціональний, романтичний напрями модерну та модернізовані неостилі. Встановлено, що стильовий архітектурний розвиток Єлисаветграда відбувався із запізненням. Це пояснює його наслідуваність архітектурі європейських і столичних центрів шляхом творчої ремінісценції відомих архітектурних тем. На основі вивчення архівних матеріалів і наукових джерел уточнений час будівництва об'єктів архітектурної спадщини. Досліджений вплив європейських центрів розвитку архітектури на творчість архітекторів Я. Паученка і Л. Любельського. Встановлені прояви впливу архітектури петербурзьких будівель О. Лішневського на стилістичне і композиційне вирішення єлисаветградських будівель початку XX ст.

7. Визначені тенденції впливу композиційних і стильових характеристик досліджуваних об'єктів на архітектурну практику 1950-х рр. XX ст., через застосування ретроспективних ремінісценцій у новобудовах, копіювання існуючих фонових елементів фасадів у добудовах до історичних будинків. Простежено, що корінна реконструкція центру м. Кропивницького 1970-х – 1980-х рр. внаслідок об'єктного підходу до архітектурної спадщини, за яким такими вважались пам'ятки, збудовані до XVIII ст., знищила частину архітектурних об'єктів кінця XIX – початку XX ст., що привело до спотворення масштабу і втрати автентичних характеристик забудови історичного центру. Планувальна структура більшості кварталів, внаслідок економічних причин, збереглась. Перетворенню піддалися ділянки вул. В. Перспективної, бульв. Студентського, району Ковалівка, забудова південно-східної частини історичного центру, набережної р. Інгул. 1990-2000 рр. позначились неконтрольованим зростанням «вернакулярної» творчості приватних забудовників, що вело до втрати ідентичності об'єктів архітектурної спадщини, або знищення будівель. Початок

2000-х рр. помічений широкомасштабною реставрацією фасадів основних будівель та зведенням нових будинків з застосуванням історичних ремінісценцій у постмодерністських формах, на основі проектних конкурсів.

8. Визначені актуальні принципи і прийоми реконструкції і регенерації архітектурно-планувальної структури з урахуванням елементів історичної забудови центральної частини міста для розвитку наслідуваного цілісного, комфортного, гармонійного архітектурного середовища. До них відносяться принцип спадкоємності розвитку, принцип впровадження нових інженерних технологій в історичне середовище, принцип контекстного розкриття його особливостей, принцип типологічної варіативності (адаптивності) забудови історичного центру. Запропонований алгоритм визначення пріоритетних прийомів регенерації забудови історичного центру міста на основі визначення п'яти типів його забудови, які мають переважну історико-культурну, композиційно-планувальну, типологічну цінність і виявляються шляхом визначення історико - архітектурних характеристик, натурних досліджень їх сучасного стану та умов сприйняття і використання, за якими зазначаються їх метафоричні і семантичні характеристики об'єктів, які обумовлюють їх середовищні морфотипи, характер їх відтворення у проектних рішеннях.

9. З'ясовані фактори, що привели до втрат автентичності історичної забудови центру м. Кропивницького. Досліджений досвід Єлисаветградської міської Управи щодо контролю за станом забудови і здійсненню архітектурно-розпланувальних заходів, які можуть бути застосовані як фактор спадкоємності у сучасному розвитку архітектурного середовища історичного центру міста. Надані практичні рекомендації щодо реконструктивних заходів у формуванні цілісного середовища сучасного центру міста на прикладах проектів, виконаних із застосуванням матеріалів дослідження автора. Дослідженням визначені стійкі елементи архітектурно-планувальної структури історичного центру міста, збереження яких є необхідним для забезпечення умов сталості і спадкоємності планувальних і композиційних реконструкційно-реставраційних трансформацій об'єктів архітектурної спадщини м. Кропивницького, що сприятиме зростанню добробуту громади міста: покращенню бізнес-клімату; розвитку туризму та модернізації культурної інфраструктури міста. Потребують подальших досліджень принципи і прийоми регулювання забудови територій «браунфілдів», прирічкових територій історичного центру міста, уточнення аспектів творчої діяльності архітекторів м. Кропивницького зламу ХІХ – ХХ ст.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Пенязь Т.О. Етапи стильового розвитку архітектури Єлисаветграда другої половини ХІХ – початку ХХ століть. Містобудування та територіальне планування. Київ: КНУБА, 2023. Вип. № 82. С. 309 – 324. DOI: 10.32347. 2076-815x.2023.82.309-323

2. Пенязь Т. О. Стан вивчення архітектурної спадщини Єлисаветграда другої половини ХІХ – початку ХХ століть в історичних та наукових працях.

Архітектурний вісник КНУБА, Київ: КНУБА, 2023. Вип. № 26 – 27. С. 106 – 119.
DOI:10.32347.2519-8661.2023.26-27.106-119

3. Пенязь Т. О. Визначення стильових особливостей історичної забудови м. Кропивницький на прикладі вул. Театральної. Просторовий розвиток. Київ: КНУБА. 2024. Вип. № 8. С. 167 – 179. DOI: 10.32347.2786-7269.2024.8.167-180

4. Пенязь Т. О. Стильові особливості будинку по вул. Театральна, 7 у м. Кропивницький. Просторовий розвиток. Київ: КНУБА. 2024. Вип. № 9. С. 84 – 96. DOI: 10.32347/2786-7269.2024.9.84-96

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

5. **Penyaz T.**, Sleptsov O. Peculiarities of the Formation of the Moorish Stile in Yelisavetgrad (Using the Example of the Buildings of I. A. Goldenberg's Water Clinic and the Choral Sinagoge). Space & Form. Szczecin, 2023. № 54 p. 143 – 162. (DOI: 10.21005. pif. 2023. 54. E-02, Index Copernicus). *Особистий внесок здобувача: концепція та графічні реконструкції.*

6. **Penyaz T.**, Sleptsov O. Formation of the Architectural Space of Central Ukrainian Cities. The Example of Kropyvnytskyi (Yelisavetgrad). ACEE. Katowice, 2023. Vol. 16 No. 4, pp. 45 – 57. (DOI: 10. 2478. ACEE-2023 – 0049, WoS). *Особистий внесок здобувача: текст та графічні реконструкції.*

Тези і матеріали наукових конференцій

7. Пенязь Т. О. Вплив європейського і столичного досвіду на розвиток архітектури центральної України кінця XIX – початку XX ст. (на прикладі м. Кропивницького). Materials of the V International Scientific and Practical Conference «Problems of science development in the context of global transformations». Zagreb, October 01 – 04. 2024. С. 21 - 23.

8. Пенязь Т. О. Класифікація архітектурного декору будівель м. Кропивницького кінця XIX – початку XX століть. Materials of the V International Scientific and Practical Conference «Problems of science development in the context of global transformations». Zagreb, October 01 – 04, 2024. С. 24 -25.

9. Пенязь Т. О. Реконструкція історичних будівель центру м. Кропивницького на початку XXI ст. Materials of the XI International Scientific and Practical Conference «Modern generation: current problems, experience, development prospects». Seville, November 12 – 15, 2024. С.15 – 16.

10. Пенязь Т. О. Вернакуляр в архітектурі м. Кропивницького. Materials of the XI International Scientific and Practical Conference «Modern generation: current problems, experience, development prospects». Seville, November 12 – 15, 2024. С.17 – 19.

АНОТАЦІЯ

Пенязь Т. О. Принципи формування архітектури історичної забудови м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. - На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 - Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури –

Київський національний університет будівництва і архітектури Міністерства освіти і науки України, Київ, 2025.

Дисертацію присвячено дослідженню архітектурного розвитку м. Кропивницького (Єлисаветграда) кінця XIX – початку XX століття: визначенню особливостей містоутворюючих і містоформуючих факторів, а також розвитку структури установ державного регулювання архітектурно-будівельної справи та розвитку системи «зразкових» проектів, пов'язаних із стильовим розвитком архітектури XIX - початку XX ст., що вплинули на архітектурний розвиток міста. Визначені особливості типологічного, планувального, композиційного розвитку архітектури м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. Встановлено характер впливу європейських і столичних архітектурних центрів на архітектуру Єлисаветграда (Кропивницького).

Досліджені прийоми застосування композиційно-стильових особливостей історичних будівель у реконструктивно-реабілітаційних заходах архітектурного розвитку міста протягом XX – початку XXI ст. Сформульовані принципи і прийоми збереження об'єктів архітектурної спадщини разом із створенням гармонійного сучасного середовища. Надані практичні рекомендації з відновлення і реабілітації архітектурного середовища історичного центру міста на прикладах проектних рішень, створених на матеріалах дослідження автора. Встановлено значення дисертаційного дослідження у подальшому визначенні заходів щодо формування сучасного комфортного архітектурного середовища історичного центру міста. Визначені напрями подальших досліджень забудови м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: архітектурно-планувальна структура, архітектурна форма, Єлисаветград, історизм, композиція, Кропивницький, модерн.

ABSTRACT

Penyaz T. O. Principles of shaping the architecture of the historical buildings of Kropyvnytskyi in the late nineteenth and early twentieth centuries. – As a manuscript.

Dissertation for the candidate of architecture degree in Theory of Architecture and Restoration of Architectural Monuments. Speciality 18.00.01. – Kyiv National Ukraine, University of Construction and Architecture, Ministry of Education and Science of Kyiv, 2025.

The dissertation is devoted to the architectural development of Kropyvnytskyi (Yelisavethrad) in the late nineteenth and early twentieth centuries: determining the peculiarities of city-forming and city-forming factors, as well as the development of a system of 'exemplary' projects and the structure of institutions of state regulation of architecture and construction, which, together with the peculiarities of the stylistic development of architecture, influenced the architectural development of the city. The prerequisites and factors of formation and development of the urban planning structure and architecture of Yelisavetgrad in the late nineteenth and early twentieth centuries. It has been determined that the objects of study are concentrated mainly within Pashutynska Street - Teatralnyi Lane; Preobrazhenska Street - T. Shevchenko Street.

The state of preservation of architectural heritage objects of the late XIX - early XX centuries and their localisation are determined. The studied objects of architectural heritage are systematised and classified by typological, planning and compositional features. The development of building typology in accordance with the socio-economic development of the city is revealed. The predominance of frontal orientation of building entrances, despite their location in the structure of the neighbourhood, became a planning feature of the city houses of the late XIX century. Corner entrances became widespread in the early twentieth century. The central-axis composition of facades prevailed in public buildings and revenue houses with four flats per floor, and the two-axis composition - in the facades of revenue houses with one flat per floor and one-storey two-apartment houses. At the beginning of the 20th century, dissymmetrical composition prevailed in the composition of facades. Corridor, enfilade and combined interior layouts were widespread in public buildings. At the beginning of the twentieth century, halls and cellular layouts became widespread in profitable houses.

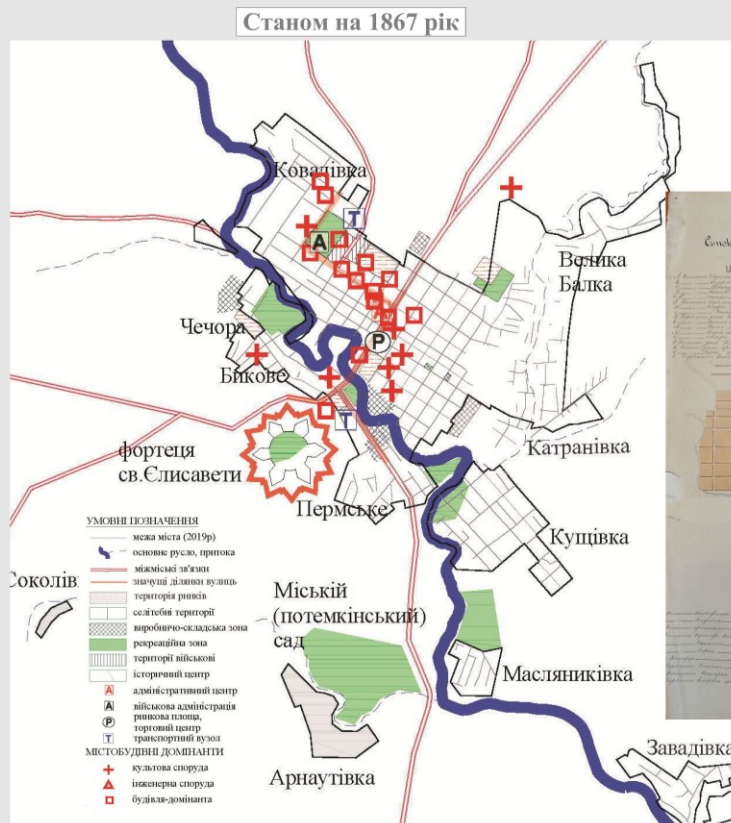
Translated with DeepL.com (free version)Translated with DeepL.com (free version)The tendencies of influence of the compositional and stylistic characteristics of the studied objects on the architectural practice of the 1950s of the twentieth century are determined through the use of techniques of retrospective reminiscences of their elements in new buildings, copying the existing background elements of facades in their extensions. It is shown that the radical reconstruction of the centre in the 1970s and 1980s, as a result of the object-based approach to architectural heritage, according to which monuments built before the eighteenth century were considered as such, destroyed significant architectural heritage objects of the late nineteenth and early twentieth centuries, which led to a loss of identity and distortion of the scale of the historic centre's development. Modern principles and methods of reconstruction and regeneration of the historical buildings and urban planning framework of the centre of Kropyvnytskyi are defined, based on modern requirements for the formation of a holistic, comfortable, harmonious architectural environment. Among them are the principle of sustainable development, the principle of contextual disclosure of building features, the principle of typological variability (adaptability) of the historic centre, the principle of introducing new engineering technologies into the historic environment. The factors that led to the loss of identity of historical buildings in the centre of Kropyvnytskyi were identified. The experience of Yelisavetgrad city administration in controlling the state of the building and implementation of architectural and planning measures is studied. Measures contributing to the sustainability of development of modern architectural environment of the city are revealed. Practical recommendations on carrying out reconstruction measures and formation of complex environment in the modern development of the central part of the city are given, which are shown on the example of projects with the participation of the author. The significance of the dissertation research in the further definition of measures for the formation of a modern comfortable architectural environment of the historical centre of the city is established. The directions of further research of the historical buildings of Kropyvnytskyi in the late nineteenth and early twentieth centuries are determined.

Key words: architectural and planning structure, architectural form, Yelisavetgrad, historicism, composition, Kropyvnytskyi, Art Nouveau.

Особливості формування архітектурно - планувальної структури міста з другої половини XIX ст. до початку XX ст.

Культурні чинники:

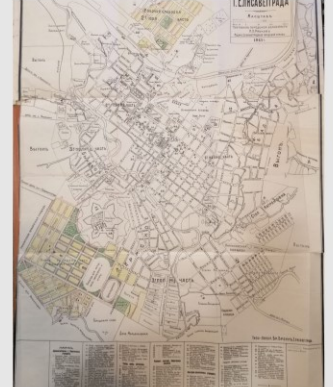
1. 1861 р. - скасування кріпацтва
2. 1861р. - скасування військового поселення
3. 1868 р. - скасування магістрата
4. 1870 р. - дарування городского положення
5. 1862р. - згасання діяльності ярмарків
6. 1868р. - відкриття залізниці
7. 1861; 1863; 1867; 1870; 1874; 1888 рр. найвищі огляди кавалерії і піхоти
8. Розвиток промисловості:
 - 14 парових млинів
 - 10 ливарно - механічних і чавунно-ливарних заводів

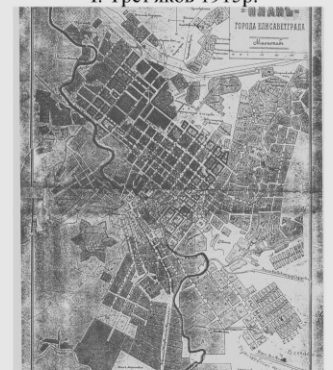
План м.Слисаветграда з показанням будов, що належать місту 1861 р.

План м.Слисаветграда склав міський землемір П.З. Рябков 1913р.

План м.Слисаветграда креслив І. Трет'яков 1915р.

Культурні чинники:

1. 1892 р. - затвердження городского положення
2. Розвиток промисловості
3. 1867 р. - розміщення залізниці

Рис.1. Особливості формування архітектурно – планувальної структури міста з другої половини XIX ст. до початку XX ст.

Композиційний аналіз морфологічної структури будівель м. Кропивницький кінця XIX ст.

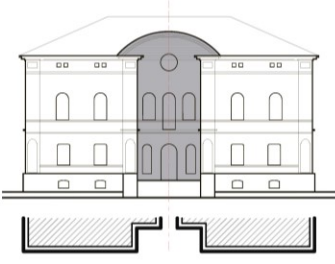
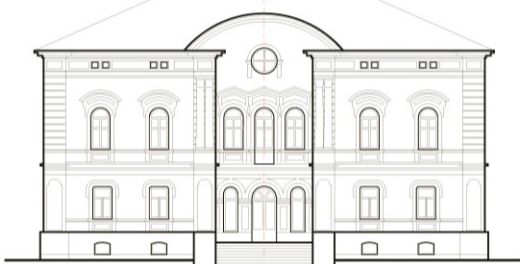
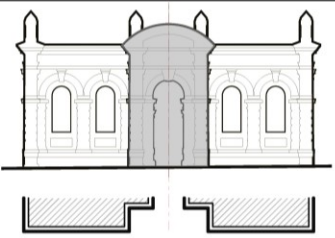
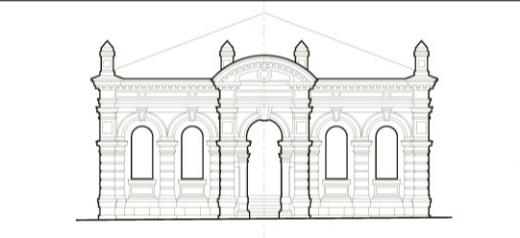
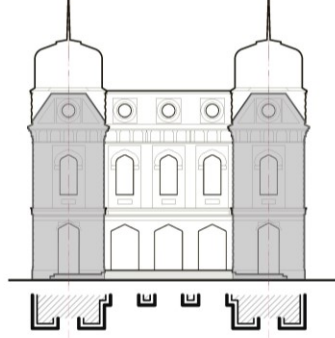
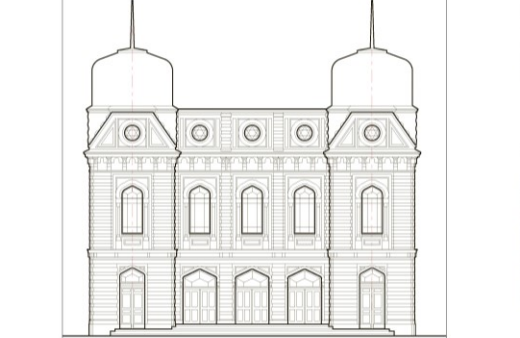
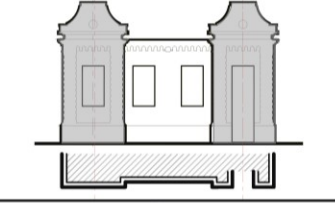
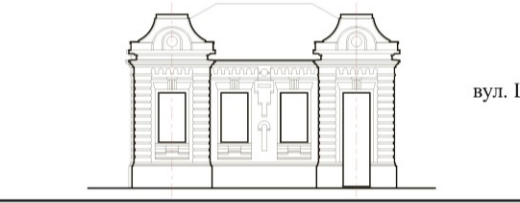
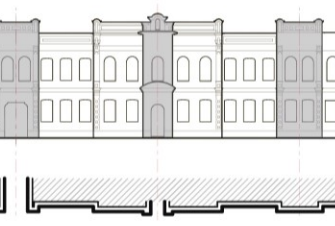
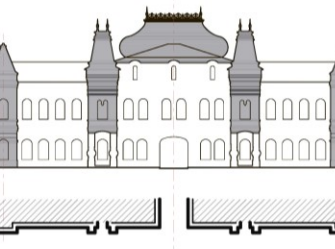
	Структура	Фасад	Фото
Симетрична - центральноосьова композиція			 проспект Європейський, 2
			 вул. В.Чміленка, 58
Симетрична - двохосьова композиція			 вул. Чміленка, 90а
			 вул. Шулґіних, 21/40
Симетрична - трьохосьова композиція			 вул. Гоголя, 56
			 вул. Театральна, 9

Рис.2. Морфологічний аналіз композиційної структури фасадів будівель початку XX ст.

Принцип спадкоємності

- співмасштабність
- узгодженість композиційних прийомів
- збереження структури просторових зв'язків

Прийоми

- застосування композиційних особливостей історичної забудови: масштаб, пропорції, метро-ритмічні співвідношення, відтворення семіотичних елементів (деталей, фактури, кольору) у нових спорудах;
- збереження модульності квартальної мережі забудови шляхом регенерації вуличної мережі, влаштування пішохідних зон;
- збереження історичних типологічних характеристик забудови у сучасних формах, гармонійної поєднання історичної будівлі із сучасними функціями, наприклад, рекреаційними, а також функціональне наповнення перших поверхів та підвалів;
- збереження і відновлення структурної організації зв'язків елементів історичної забудови

Принцип типологічної варіативності

- містобудівна доцільність
- поліфункціональність
- інклюзивність

Прийоми

- організація універсального громадського внутрішнього простору, який має здатність трансформуватися під впливом нових потреб суспільства,
- поліфункціональність (поєднання торгової, рекреаційної, культурно-розважальної, комунікативної, спортивної функцій)
- раціональність функціональних зв'язків
- забезпечення потреб різновікових груп населення
- виначення безбар'єрних маршрутів
- всесезонність функціонування простору будівлі, або комплексу будівель.

Принцип впровадження нових технологій

- підвищення комфортності історичної забудови центру міста

Прийоми

- новітні ергономічні системи освітлення,
- теплові завіси,
- теплі поверхні
- тактильні елементи мощення пішохідних зі'язків;
- відповідність екологічним стандартам нових технологій реконструктивних заходів.
- визначення безбар'єрних маршрутів;

Принцип розкриття контексту будівель

- формування іміджу елемента міського простору на основі сукупності історичних, культурних асоціацій, відчуттів людей відносно споруди або простору історичного міста

Прийоми

- вибір інфографіки, малих архітектурних форм тощо.
- вибір колористичного рішення фасадів,
- вибір текстур та фактур матеріалів для опорядження фасадів
- вибір характеру мощення,
- вибір прийомів озеленення,
- вибір елементів вуличного освітлення.
- сценарність та театралізація простору

Рис.3. Принципи і прийоми збереження і регенерації об'єктів архітектурної спадщини історичних центрів міст центральної України.

Формат – 148x210 мм. (А5).
Папір офсетний. Тираж 100 прим.
Підписано до друку 06. 05. 2025.

Видавництво ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. В. Панченка, 29
тел/факс (0522) 32-17-05,
моб. тел.: (050) 321-90-79,
E-mail: tsamylyak@gmail.com